

Hogy áll ma az e-folyóiratok megőrzése?

„A digitális megőrzés a felsőoktatás előtt álló óriási kihívás” – olvasható az *Andrew W. Mellon Alapítvány* által 2005 szeptemberében összehívott munkacsoport nyilatkozatában. Az oktatási intézmények vezetőiből és könyvtárosokból álló plénum *Sürgős intézkedésekre van szükség a tudományos elektronikus periodikák megőrzése érdekében* című felhívása komoly aggodalmakat okozott, és az oktatási közösséget cselekvésre sarkallta. Az állásfoglalás aláhúzta azt a tényt, hogy az elektronikus publikációk hosszú távú megőrzése kritikus kérdéssé vált: az e-közlemények tömege rohamosan nő, és a használói közösségek ma már ugyanolyan mértékben támaszkodnak az elektronikus kiadványokra, mint korábban a papíralapú publikációkra.

Két amerikai ernyőszervezet, a *Könyvtári és Informatikai Források Tanácsa (Council on Library and Information Resources = CLIR)* és a *Kutatói Könyvtárak Szövetsége (Association of Research Libraries = ARL)* szerint a könyvtáraknak jobban meg kell ismerniük a stratégiákat és alternatívákat ahhoz, hogy meg tudják oldani a hosszú távú hozzáférést a csak digitális formában létező tudományos irodalomhoz. Olyan keretrendszer kimunkálása ajánlott, amely rögzíti a lektorált folyóirat-irodalom megőrzési stratégiáit, és felméri az ilyen stratégiák hatókörét, lehetőségeit és gyengeségeit. Ebből ki lehetne válogatni a legígéretesebb megőrzési programokat, amelyek aztán vonzó befektetési lehetőségként is megjelenhetnének.

Az ARL tudományos kommunikációval foglalkozó bizottsága a CLIR, valamint a *Cornell Egyetem Könyvtárának* az együttműködésével tájképi elemzést készített az e-folyóiratok megővéséről; a jelen cikk (szerzője *Anne R. Kenney*, a Cornell Egyetem Könyvtárának igazgatóhelyettese) ennek a projektnek az előzetes áttekintése. A csak digitális formában megjelenő, lektorált folyóiratokat vizsgáló kutatás középpontjába tíz, nem profitorientált szervezet által indított jelentős megőrzési program került.

Az előzményekről szólva közismert, hogy tudósok, kiadók, könyvtárak, konzorciumok és más szervezetek léptek akcióba az elmúlt időszakban:

- kiadók kulturális intézményekkel karöltve teljesen zárt vagy szűk hozzáférésű, biztonsági célú ún. „sötét archívumokat” állítanak elő régi folyóirat-kötetek, fájlok digitális formátumú megőrzésére;
- sok országban olyan kötelezpéldány-törvényt fogadnak el, amely magába foglalja az elektronikus folyóirat-tartalmak megőrzéséhez való jogot;
- az USA *Nemzeti Egészségügyi Intézete (National Institutes of Health = NIH)* létrehozta a kormányfinanszírozású kutatások publikációinak szabad elérésű archívumát – ez ellen tiltakoztak a kereskedelmi és nonprofit kiadók és társaságok;
- a nemzeti könyvtárak e-folyóirat-archiváló programokat indítanak, illetve pénzügyi támogatást nyújtanak ezekhez;
- akadémiai szférán kívüli, ún. „third party“-vállalkozások és konzorciumok is erőfeszítéseket tesznek e-folyóiratok gondozására;
- a *Kutatói Könyvtárak Csoportja (Research Libraries Group = RLG)* és az USA *Országos Levéltára (National Archives and Records Administration = NARA)* kidolgozott egy „Ellenőrző lista digitális repozitóriumok hitelesítésére” (*Audit Checklist for Certifying Digital Repositories*) c. vázlatot;
- megtörtént az RLG-NARA-féle ellenőrző lista tesztelése számos digitális repozitóriumban.

A „Sürgős intézkedések...” kezdetű nyilatkozat négy pontból álló megközelítést szorgalmaz:

1. A közösségnek tudomást kell vennie arról, hogy az e-folyóiratok megőrzése egyfajta biztosíték, amelynek lényege a szellemi tartalom fennmaradása; a megőrzésnek önmagában nem célja a hozzáférés, nem annak egy formája.
2. A tároló archívumoknak egy minimális, jól körülhatárolt szolgáltatást kell nyújtaniuk.
3. A könyvtáraknak forrásokat kell fordítaniuk egy minőségi archiváló megoldás alkalmazására.

4. A könyvtáraknak követelniük kell a kiadóktól az archiválási elhelyezést mintegy a licencmegállapodásuk részeként.

Több intézet már elfogadta a manifesztumot, és csatlakozott a kezdeményezéshez, mint például a *Főiskolai és Egyetemi Könyvtárak Szövetsége* (Association of College and Research Libraries = ACRL), a *Könyvtári Gyűjtemények és Technikai Szolgáltatások Szövetsége* (Association for Library Collections and Technical Service = ALCTS), az ARL, és az *Orvosi Könyvtárak Szövetsége* (Medical Library Association). Más szervezetek csatlakozása várható, az ACRL pedig várhatóan kidolgozza a témakör tudományos könyvtárakra vonatkozó iránymutatását és lehetséges gyakorlati teendőit.

A következőkben a kutatási terv által kiválasztott – és további vizsgálat tárgyává tett – tíz e-folyóirat-archiválási kezdeményezést mutatjuk be röviden.

KOPAL

A KOPAL (*Kooperativer Aufbau eines Langzeitarchivs digitaler Informationen*) projekt (<http://kopal.langzeitarchivierung.de/index.php.de>) 2004 júliusában indult a Német Oktatási és Kutatási Minisztérium finanszírozásával. Célja olyan újszerű technikai megoldás kifejlesztése, amellyel a digitális dokumentumok elérése hosszabb időszakon át is fenntartható. A projektben részt vesz a *Deutsche Bibliothek* és a *Göttingeni Egyetem Könyvtára*: különböző digitális anyagokat tároló közös repozitóriumuk a *Holland Királyi Könyvtár* (*Koninklijke Bibliotheek*) által kifejlesztett *Digital Information and Archiving System* (DIAS) nevű rendszeren alapul. A technikai hátteret a *Gesellschaft für Wissenschaftliche Datenverarbeitung Göttingen* (GWDG) nevű vállalat nyújtja, a szoftvertámogatást pedig az *IBM Deutschland GmbH*.

Koninklijke Bibliotheek e-Depot

Hollandia nemzeti könyvtáraként a Koninklijke Bibliotheek felelős a holland elektronikus kiadványok hosszú távú megőrzéséért és szolgáltatásáért. Ebből a kötelempéldány-gondozási feladatból származik a teljesen automatizált elektronikus lerakat, az *e-depot* (<http://www.kb.nl/dnp/e-depot/e-depot-en.html>) kifejlesztése. Elsődleges célja a holland kiadók termésének megőrzése; ma kilenc nagy – nem csak holland – kiadónak kínál

digitális archiválást. Az e-depot jelenleg csak helyileg, a Hágában található könyvtárban használható.

Los Alamos National Laboratory Library

A *Los Alamos Nemzeti Laboratórium* (LANL) Könyvtára (<http://library.lanl.gov/lww/>) 1995 óta számos kereskedelmi és tudományos kiadó anyagát tölti fel saját szerverére. Helyi használatra és amerikai felsőoktatási intézmények részére a web-lap használata ingyenes.

LOCKSS Alliance/CLOCKSS

Példányok sokasága biztosítja a megőrzést – állítja már címében is a *Lots of Copies Keeps Stuff Safe* (LOCKSS) program. A *Stanford Egyetem* 2000 és 2002 között indította útjára a LOCKSS nyílt forrású szoftverekre alapozott kísérleti béta-verzióját. A LOCKSS révén a könyvtárak tárolni és megőrizni tudják az általuk megvásárolt tartalom saját helyi példányát, és ahhoz hozzáférést is nyújtanak. Húsz országban több mint 80 intézmény használja a LOCKSS-ot tartalom-megővésre, és több mint 50 kiadó vesz részt ebben a programban. 2005-ben LOCKSS Alliance névvel tagsági szervezetet hoztak létre a szoftverrel összefüggő kérdések fórumaként, és nemrégiben indult a *Controlled LOCKSS* (CLOCKSS) (<http://www.lockss.org/clockss/Home>) társkezdeményezés, amely hat könyvtár és kilenc kiadó összefogásával egy nagyobb méretű sötét archívumot létesített e-folyóiratoknak.

National Library of Australia

Az egyik legrégebbi megővási program a *PANDORA* (*Preserving and Accessing Networked Documentary Resources of Australia*, <http://pandora.nla.gov.au/index.html>), amely Ausztrália hálózati dokumentumforrásainak megőrzését és elérését tűzte zászlajára. Az *Ausztrál Nemzeti Könyvtár* által 1996-ban alapított PANDORA saját, *Australian Journals Online* nevű folyóirat-adatbázisából épül – az e-folyóirat egyike a megőrzésre kerülő online publikációk hat kategóriájának. A hat kategóriából ma összesen 11 ezer cím található a PANDORA gyűjteményében; a *PANDAS* nevű archiváló rendszer első verzióját 2001-ben bocsátották ki.

OCLC ECO

Az OCLC *Electronic Collections Online* (ECO, <http://www.oclc.org/electroniccollections>) c. elektronikus periodikaszolgálat hetven kiadó több mint 5000 címéhez nyújt webhozzáférést mindenféle tárgykörben. Az OCLC a kiadókkal megállapodott abban, hogy az előfizetőknek a folyóirat-tartalmakhoz örökös elérési jogot nyújtanak. Sőt, az OCLC jogot szerzett arra is, hogy a folyóiratok fájlban tárolt korábbi évfolyamait (backfile) adott esetben új adatformátumra áttegye.

OhioLINK

Ohio állami könyvtára és Ohio felsőoktatási intézményeinek könyvtárai létesítették a 85 intézményt tömörítő *OhioLibrary and Information Network* (OhioLINK) konzorciumot. Az OhioLINK 1998-ban indított elektronikus szolgáltatása, az *Electronic Journal Center* (EJC, <http://journals.ohiolink.edu>) 80 kiadó több mint 6400 tudományos folyóiratát kínálja. Az OhioLINK kinyilvánította szándékát, hogy az EJC-t állandó archívummá alakítja, és az összes résztvevő kiadótól – egy kivétellel – örökös archiválási jogot szerzett.

Ontario Scholars Portal

A kanadai tudományos portál, az *Ontario Scholars Portal* (<http://www.scholarsportal.info>) az egyetemi könyvtárak ontarioi tanácsának (*Ontario Council of University Libraries = OCUL*) mind a húsz tagját szolgálja. Húsz kiadó 7500 e-folyóiratát kínálja – három további kiadó pedig a folyóiratai metaadatait teszi itt közzé. Az elsődlegesen a hozzáférést szolgáló portál elkötelezett a hosszú távú megőrzés mellett. 2006. január 1-jétől tagsági díjból tartja fenn magát.

Portico

A *Portico* (<http://www.portico.org>) e-folyóiratok külső, nem akadémiai szférából származó elektronikus archiváló szolgálata, amelyet egyebek mellett támogat a *Mellon Alapítvány*, az *Ithaka*, a Kongresszusi Könyvtár és a JSTOR is. Jelenleg hét kiadó vesz részt a Porticóban. Könyvtáraknak az éves tagsági díj mérettől függően 1500–24000 USD.

PubMed Central

Az USA Nemzeti Egészségügyi Intézete 2000 februárjában alapította a *PubMed Central* (PMC, <http://www.pubmedcentral.nih.gov>) nevű digitális archívumot. Az orvosi és élettudományok folyóirat-irodalmát szemlélő, nyílt elérésű gyűjteményt a Nemzeti Orvosi Könyvtár biotechnológiai központja üzemelteti: 40 kiadó kb. 220 címét öleli fel. A PMC lehetőség szerint teljes folyóirat-tartalmat kíván archiválni és közzétenni. Kiadók számára a PMC engedélyezi, hogy a folyóiratszámot csak egy évvel az első megjelenés után helyezték el a gyűjteményben. Örökös joggal rendelkezik minden beadott anyag archiválására és hosszú távú szolgáltatására.

A kutatás fókuszába került fenti programok további vizsgálata mellett a kutatócsoport könyvtárvezetőket kérdezett a digitális állomány megóvásáról az amerikai könyvtárosok egyesülete (ALA) 2006. januári ülésén, illetve országosan szakemberekkel telefonos interjúkat készített, amelyek nyomán az e-megőrzésre vonatkozóan hat kulcskérdést fogalmazott meg:

1. A könyvtár motivációja. (*Miért kell ezzel foglalkoznunk és pénzt költenünk rá?*)
2. Tartalmi kiterjedés. (*Tárgykör, cím, folyóirat-komponens tekintetében mennyire fedik le a mai kezdeményezések a mi gyűjtőkörünket?*)
3. Hozzáférés. (*Mihez fogunk hozzáférni? Mikor és milyen feltételek mellett?*)
4. A program sikeressége. (*Mi garantálja, hogy ezeket a kezdeményezéseket megfelelően menedzselték, és megoldott-e a hosszú távú finanszírozásuk?*)
5. A könyvtár felelőssége (forráskövetelmények). (*Mibe fog ez kerülni munkaerő-ráfordítás, szakértelem tekintetében, és milyen pénzügyi elkötelezettséggel jár? Együttműködésünk jár-e valami megtakarítással?*)
6. Technikai megközelítés. (*Hogyan tudjuk megítélni, hogy a kezdeményezés szakmailag elég kimunkált ahhoz, hogy megőrzési céljainkat teljesíthessük?*)

A kutatás következő szakaszában a tíz archiválási program vezetőivel fognak felmérést készíteni a következő kérdésekről: beviteli adatok, adathitelesítés, tároláskezelés, megőrzési terv, ügymenet-gyakorlat, finanszírozási modell, szervezési lehetőségek, tartalom és lefedés, elérés, belépési mechanizmusok, kapcsolatok kiadókkal, valamint könyvtári kötelezettségek. Ennek kiértékelése

nyomán az anyagot az ARL ülésén 2006 májusában megvitatják; a kutatás zárójelentését a CLIR előreláthatólag 2006 augusztusában teszi közzé.

/KENNEY, Anne R.: Surveying the e-journal preservation landscape. = ARL, 245. sz. 2006. április, <http://www.arl.org/newsltr/245/preserv.html/>

(Bánhegyi Zsolt)